

ПЕРВІСНА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 903.4(477)

Залізник Л. Л., Товкайло М. Т., Кухарчук Ю. В.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТОЯНОК БІЛЯ с. ДОБРЯНКА НА ЧЕРКАЩИНІ АРХЕОЛОГІЧНОЮ ЕКСПЕДИЦІЄЮ НАУКМА У 2001, 2003, 2004 рр.

У статті публікуються та інтерпретуються з культурно-історичних позицій ранньонеолітичні матеріали, добути за три роки розкопок археологічною експедицією Національного університету «Києво-Могилянська академія» біля с. Добрянки на Черкащині.

На трьох сусідніх мисах порослої сосною тераси лівого берега р. Чорний Тікич, навпроти південної околиці розташованого за річкою хутора Добрянки Тальнівського р-ну Черкаської обл., 1994 р. В. М. Степанчуком [1] була відкрита група ранньонеолітичних поселень Добрянки 1, 2, 3.

Протягом 2001, 2003, 2004 рр. пам'ятки досліджувала археологічна експедиція Національного університету «Києво-Могилянська академія» під керівництвом Л. Л. Залізника. Зокрема, **2001 р.** на площі 21 м² досліджувалася стоянка Добрянки 1 [2]; **2003 р.** за участю В. О. Манька та М. Т. Товкайла розкопувалися стоянки Доб-

рянки 1 (48 м²), Добрянки 2 (20 м²) [3]; проводилося шурфування та зачистка Добрянки 3; **2004 р.** ті самі дослідники розкопували стоянки Добрянки 1 на площі 14 м²; Добрянки 3, розкол 1-59 м²; Добрянки 3, розкол 2 - 20 м² [4].

За три роки розкопок на згаданих трьох пам'ятках досліджено 182 м² культурного шару і добуто представницьку колекцію з 20 тис. крем'яних виробів (табл. 1) та фрагментів неолітичної кераміки. У цій статті на прикладі яскравої колекції матеріалів з розкопу 1 стоянки Добрянки 3 аналізуються наукові результати трирічних розкопок зазначених пам'яток (рис. 1).

Таблиця 1. Крем'яні вироби стоянок Добрянки 1, 2, 3, розкол 1, 2. Розкопки 2001, 2003, 2004 рр.

Номенклатура виробів	Добрянки				Номенклатура виробів	Добрянки			
	1	2	3, р. 2	3, р. 1		1	2	3, р. 2	3, р. 1
Нуклеуси: олівецеподібні	31	5	6	16	Платівки зі скошеним кінцем	4		1	2
конічні атипові	10	3	13	18	яніславицькі		1		1
одноплоск., однобічні	3		2	4	Мікрорізець			1	
дископод. для відщеп	9	1	1	5	Сегменти та трикутники	3	1		
підпризматичні	7	2		6	Проколки та розвертки	13	1	1	5
авіважі	32	13	2	6	Скребачки:	406	55	68	163
нуклевидні уламки	71	32	53	54	округлі високі	24	3	8	7
Платівки, їх уламки, перетини	1085	225	200	792	округлі звичайні	38	5	5	12
Відщепи та уламки кременю	8674	777	1736	3326	підокруглі	54	10	8	33
Кукрецькі вкладні типові	45	6	8	9	кінцеві на пластинах	18	1	1	7
атипові	32	5	3	5	на відщепі	49	3	6	24
Трапеції на середній платівці	15		2	2	бічні	63	7	2	20
Трапеція на мікроплатівці	6		2	5	стрільчасті	10	3		2
Паралелограм				1	несталої форми, уламки	150	23	38	58
Трапеції в'язівського типу	3		1	1	Різи	80	14	11	7
Пластини з притупленим краєм	18	8	4	1	кукрецькі з плоск. сколом	24	3	2	3
Фатьмакобинське вістря	2	1		2	виїмчаторестушні	13	2		1
Абузівські вістря	7	1	1	1	бічні ретушні	6	1	2	
					кутові	14	3	2	2
					атипові	23	5	5	1

Закінчення таблиці 1

Номенклатура виробів	Добрянки				Номенклатура виробів	Добрянки			
	1	2	3, р. 2	3, р. 1		1	2	3, р. 2	3, р. 1
Платівки: з ретушню	19	5	4	12	Ретушери	9	1		4
з нерегулярною ретушню	52	10	8	30	Усього кременів	11518	1174	2144	4500
Відщени з ретушню	85	7	7	34	у тому числі з ретушню	799	116	123	283

Розташування пам'яток, топографія

Добрянки 1 займає обмежений з півночі і півдня двома вибалками піщаний мис надзаплавної тераси, що піднімається на 6,37 м над рівнем річки. Стоянка, так само як і вся борова тераса, вкрита старим сосновим лісом, який, зі слів місцевих жителів, було посаджено 1913 р. з метою зупинити перевітання вітром поверхні піщаної тераси. У південній від мису балці є джерело води. За балкою з джерелом - аналогічний піщаний мис, вкритий сосновим лісом заввишки 6,08 м над рівнем річки, на якому розташована стоянка Добрянки 2.

Поселення Добрянки 3 розміщується за два вибалки на південь від Добрянки 1 на краю скелястого мису лівого берега р. Чорний Тікич навпроти південного краю хутора Добрянки, що розташований на протилежному боці річки. Мис заввишки 16,85 м над літнім рівнем води в річці має гранітну основу, перекриту лесоподібним супіском та голоценовим ґрунтом. З північного боку він обмежений невеликою балкою та протитанковим ровом часів Другої світової війни, який частково підрізав північно-західний край мису; із заходу та півдня - оголеними крутими скелястими схилами у бік річки (рис. 1). Територію пам'ятки у повоєнний час займала сільська садиба з будівлями та городом.

У липні 2003 р. археологічна експедиція НаУКМА зробила суцільну зачистку берегового краю тераси та шурфування. Було визначено стратиграфію стоянки Добрянки 3 та виявлено перспективні ділянки для проведення стаціонарних розкопок. Ґрунтуючись на цих даних, 2004 р. закладено два розкопи: перший - у північно-західному кінці мису, другий - у південно-західному, за 25 м на південь - південний схід від першого розкопу (рис. 1).

Розколом 1 досліджено близько 59 м² стоянки. Площу розкопу розбили на квадрати з розміром сторін 1 × 1 м. Культурні нашарування розбиралися методом вертикальної зачистки по шарах завтовшки 0,1 м з подальшою фіксацією на планах. Глибину заміряли від сучасного рівня поверхні.

Стратиграфія, характеристика культурних нашарувань

У межах розкопу виявлено однотипну стратиграфію:

1. Темно-сірий гумусований супісок, у верхній частині задернований. У центральній частині мису товщина цих відкладів становить 0,8 м; у напрямку до берегового краю вона поступово зменшується до 0,55 м, оскільки тут верхня частина ґрунту розмита поверхневою ерозією.

2. Сіро-жовтий гумусований супісок, завтовшки близько 0,2 м на всій площі розкопу. Структурно подібний до верхніх нашарувань і відрізняється від них лише світлішим кольором. Являє собою побитий кротовинами перехідний шар від гумусу до підстиляючого лесоподібного супіску.

3. Нижче (з глибини 0,75-1,0 м) залягає жовтий лесоподібний супісок.

Культурні рештки виявлено в усій товщі гумусованого супіску з глибини 0,2 м до рівня підстиляючого жовтого лесоподібного супіску, а окремі кремені проникали по кротовинах у верхню частину останнього. Однак найбільше археологічних матеріалів було сконцентровано на нижній частині темно-сірого гумусованого супіску (завтовшки до 0,3 м) та верхній частині сіро-жовтого гумусованого супіску (завтовшки до 0,1 м). Це простежено за різними категоріями матеріалів: основною частиною крем'яних виробів, ранньонеолітичної кераміки та кісток тварин.

З нижньою частиною темно-сірого гумусованого супіску пов'язане й залягання кількох скупчень каміння, а також окремих каменів, що цілком імовірно фіксують рівень давньої денної поверхні (глибина 0,5-0,6 м від сучасної поверхні).

З рівнем залягання каміння (0,5-0,6 м нижче поверхні) збігається і найбільша концентрація ранньонеолітичної кераміки та кременів, у тому числі мікролітів. Вище і нижче цього рівня кількість знахідок поступово зменшувалася.

Таким чином, первісний рівень залягання ранньонеолітичного культурного шару, абсолютну більшість археологічних матеріалів яко-

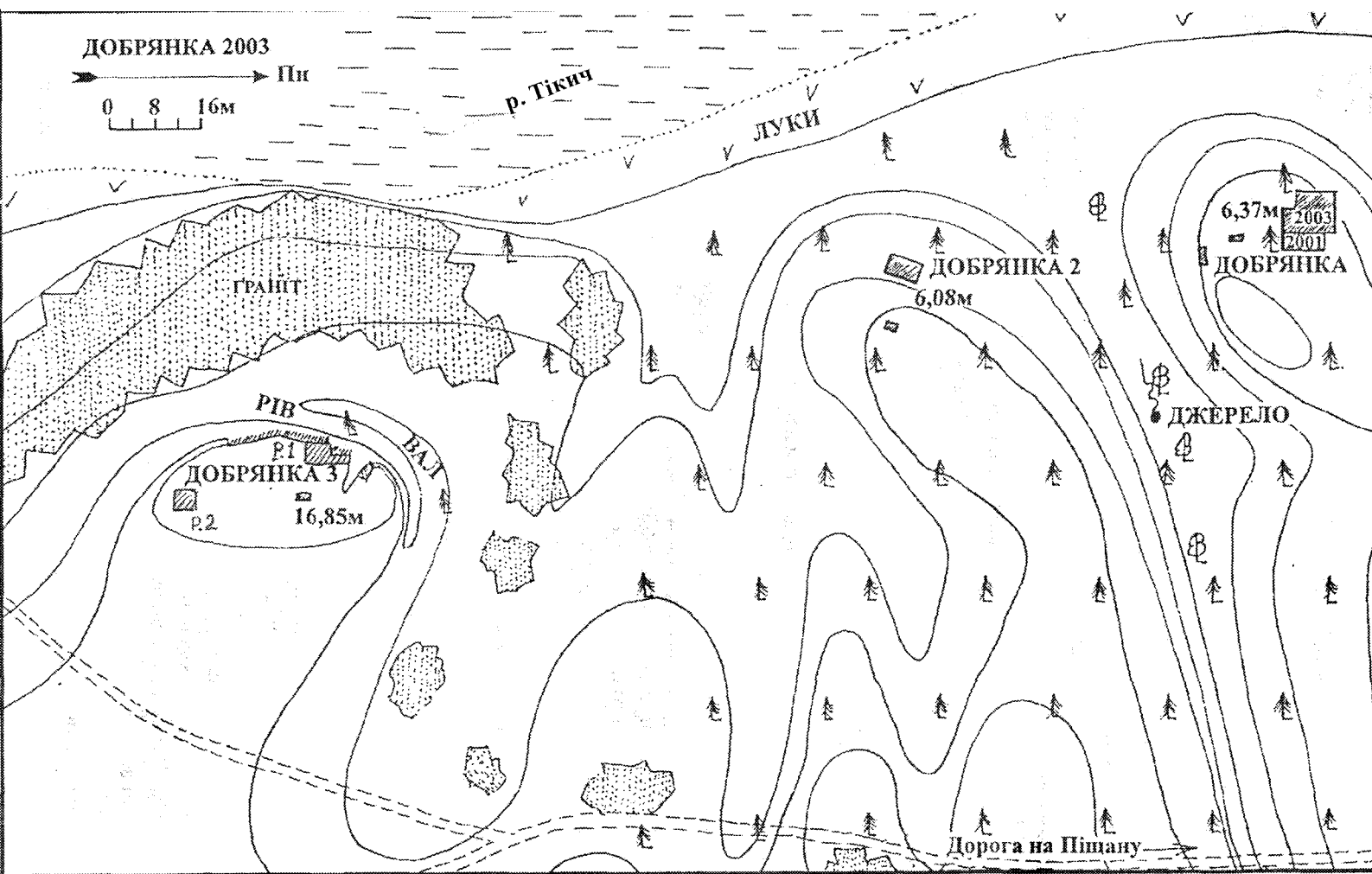

Рис. 1. Добрянкa. Ситуаційний план

го становлять крем'яні вироби пізньомезолітичного типу, ранньонеолітична кераміка та подрібнені кістки тварин, визначається нижньою частиною темно-сірого гумусованого супіску та верхньою частиною сіро-жовтого гумусованого супіску й сягає товщини до 0,4 м. Саме на цьому рівні залягають кам'яні викладки та основна частина крем'яних виробів, фрагментів ранньонеолітичної кераміки, кісток тварин тощо. Перевідкладення археологічних матеріалів за визначені межі по вертикалі як угору, так і вниз, по суті, на всю товщу гумусованих супісків і навіть у верхню частину лесоподібного супіску, відбулося внаслідок діяльності гризунів та великих комах. Таке явище характерне для всіх легких ґрунтів, якими у нашому випадку є гумусовані супіски.

У культурному шарі виявлено також окремі поодинокі фрагменти неолітичної кераміки савранського типу, культури лінійно-стрічкової кераміки, трипільської культури, ранньозалізного часу та матеріали ХХ ст., що свідчить про спорадичне відвідування території неолітичної стоянки у значно пізніший час. Стратиграфічно більшість із цих матеріалів залягала вище неолітичного шару.

Вироби з кременю

Сировиною для виготовлення знарядь служив галечниковий кремень, непрозорий, плямистий, темно-сірого, світло-сірого, жовтого та рожевого відтінків. Такий кремень досить низької якості походить з морени риського зледеніння, відшарування якої відомі за 40 км вище Добрянки долиною р. Гнилий Тікич [5]. Трапляються вироби з кварциту та знахідки патинованих платівчастих сколів палеолітичного типу, занесені, очевидно, з розташованої десь поблизу стоянки доби верхнього палеоліту. Всього на стоянці знайдено 4500 крем'яних виробів, у тому числі 283 знарядь з ретушшю, що становить 6,7 % від загальної кількості крем'яного інвентаря (рис. 2, 3, табл. 1).

Нуклеуси мають невеликі (2-4 см) розміри. Серед них виділяються олівцеподібні (рис. 2, 38-44, 52, 53), конічні (рис. 2, 47-51, 55), підпризматичні (рис. 2, 57), аморфні з двома чи трьома суміжними площинами та дисковидні для виготовлення відщепів (рис. 2, 56). Знайдено два одноплощинні сплюснені (рис. 2, 54). Превалює олівцеподібний тип ядрищ, що супроводжуються характерними авіажами (рис. 2, 35-37).

Серед сколів у колекції переважають відщепи (78 % загальної кількості виробів). Платівки та їх уламки переважно правильно ограничені, з паралельними краями, трикутні та трапецієпо-

дібні в перетині. Рівень платівчастості (включно зі знаряддями на платівках) становить 20 %.

Більшість виробів з ретушшю (55 %) виготовлено на відщепах.

Набір мікролітів характеризується виразними серіями кукрецьких вкладенів - 14 екз. (рис. 2, 15-25) і трапецій - 6 екз. (рис. 2, 7-12). Домінують трапеції невеликі симетричні (рис. 2, 8-11), в тому числі одна висока форма (рис. 2, 8). Серед підйомного матеріалу одна асиметрична трапеція, що за формою нагадує паралелограм (рис. 2, 7). Трапеції виготовлені крутим ретушуванням бічних сторін перетинів відтискних пластин невеликої та середньої ширини. Одна трапеція (рис. 2, 12), трохи більша за розміром, виготовлена з перетину масивної пластини з нерегулярним обмеженням, дещо нагадує трапеції стоянки Царинка, що розташована за 100 км південніше. Є дві пластинки з круто скіснозрізаними ретушшю кінцями (рис. 2, 13, 14), які, ймовірно, були напівфабрикатами типових для пам'ятки трапецій.

У колекції є класичне абузівське вістря на досконалій, але досить масивній мікропластинці (рис. 2, 2), уламок масивної пластинки з притупленим краєм (рис. 2, 3), дві мікропластинки з ретушованими торцями, які іноді називають фатьмакобинськими вістрями (рис. 2, 4, 5). Знайдена верхня частина пластини з круто ретушованою виїмкою на одному кінці (рис. 2, 6) дає змогу ознайомитися зі способом виготовлення мікротрапецій з притупленим краєм. Заслугує на увагу правильна пластина зі скіснозрізаним кінцем (рис. 2, 1), яка хоча і не має слідів мікрорізцевого сколу, але дуже нагадує яніславицьке вістря зі стоянок Полісся, Надпоріжжя та Сіверського Дінця.

Скребачки - найчисельніша категорія знарядь, що становить більше половини виробів із вторинною обробкою. Абсолютну більшість із них виготовлено на відщепах. Представлено скребачки округлі високі (рис. 3, 6, 11, 15, 16, 18) та середньовисокі (рис. 3, 1-5, 7-10, 12, 14), підокруглі (рис. 3, 19-24), кінцеві (рис. 3, 25-28), бокові (рис. 3, 38, 43) та кінцебокові (рис. 3, 37). Кілька знарядь мініатюрних розмірів (рис. 3, 13). Рідше трапляються кінцеві скребачки, виготовлені на платівках (рис. 3, 22, 28). Як завжди, досить багато аморфних виробів на відщепах неправильної форми та уламків скребачок. Кілька знарядь оформлені протилежною ретушшю - як з боку спинки, так і черевця (рис. 3, 29-46).

Різці нечисленні, різноманітної форми. Серед них поодинокі кутові на відщепах (рис. 2, 27), атипові різці кукрецького типу з плоским сколом (рис. 2, 28, 29).

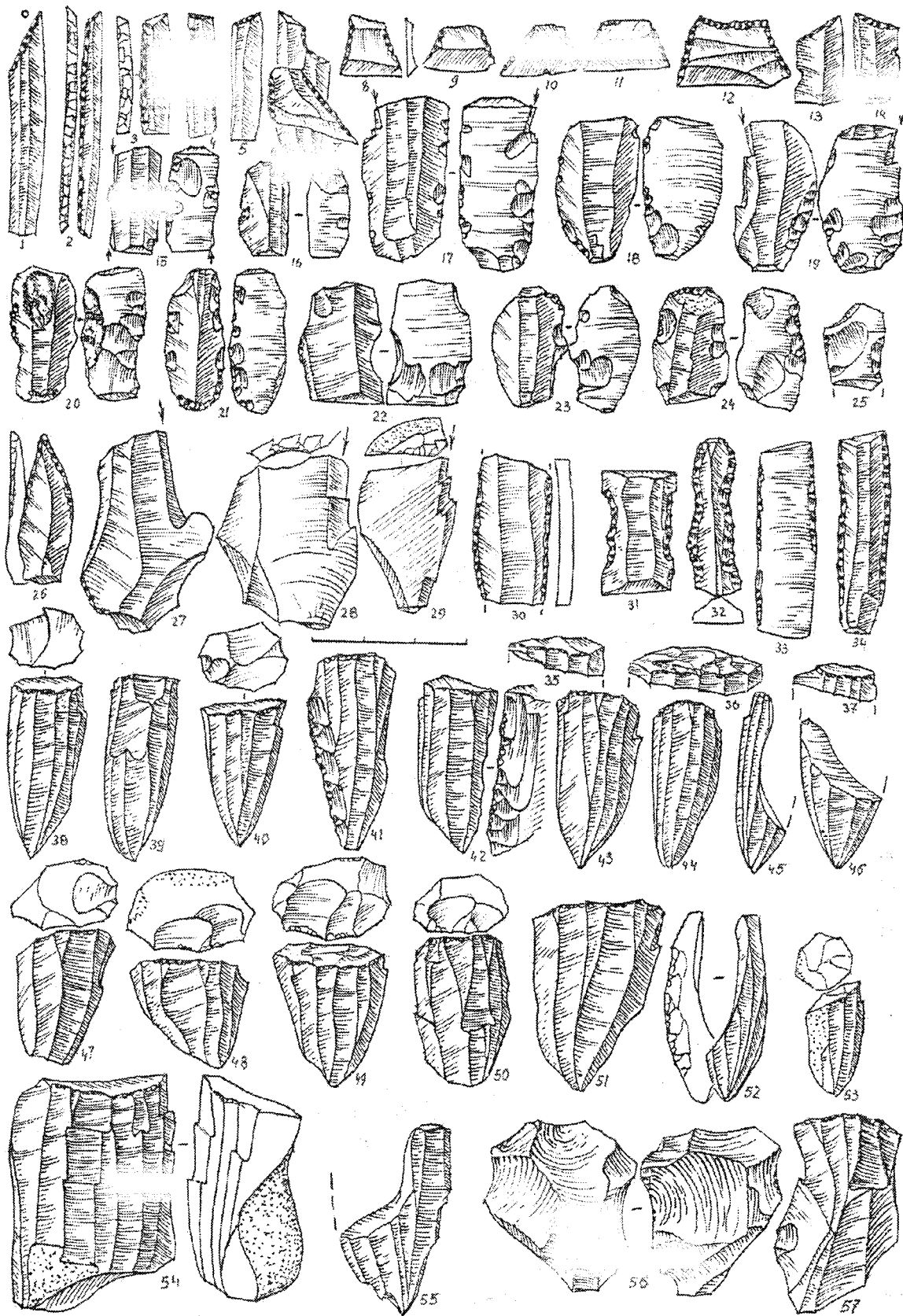

Рис. 2. Добрянка 3, розкоп 1. Крем'яний інвентар (пояснення в тексті)

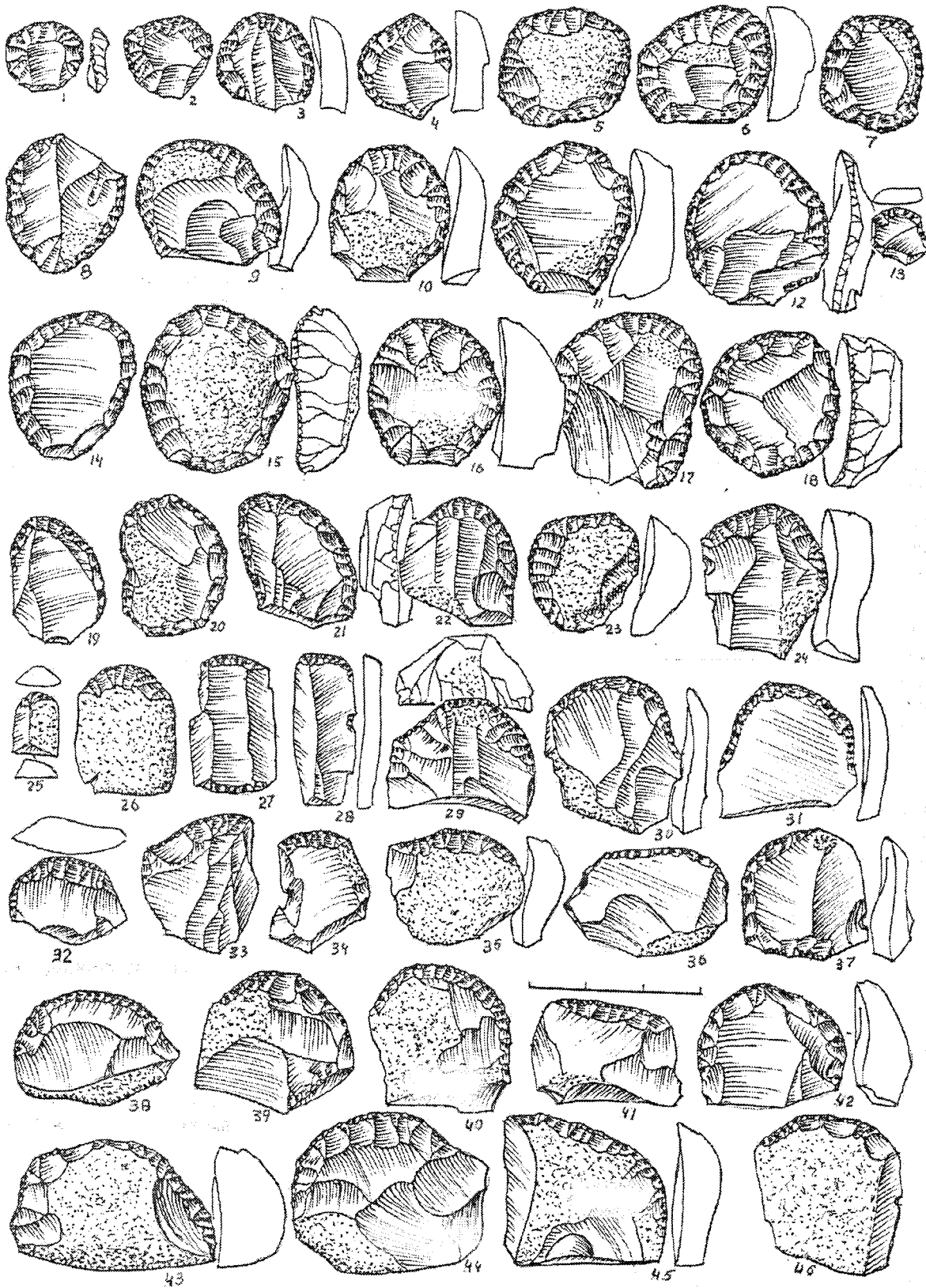

Рис. 3. Добрянка 3, розкоп 1. Скребачки (пояснення в тексті)

Знайдено кілька характерних для дворянських поселень *проколов* (рис. 2, 26) та *розверсток*. Досить виразну серію становлять *ножеподібні платівки* з регулярною (рис. 2, 30-34) та нерегулярною ретушшю або псевдоретушшю, що з'явилася внаслідок роботи пластиною. Несталою серією представлено *відщепи з ретушшю*, в тому числі з *вишками (скобелі), ретушери*.

Вироби з інших порід каменю представлено уламком *абразиву*, виготовленого з пісковика у вигляді підпрямокутної плитки з жолобком. Виявлено також 36 шматків *вохри* вишневого кольору.

Буго-дністровська кераміка

Знайдено 190 фрагментів ліпної кераміки буго-дністровської неолітичної культури. Ця кераміка поділяється на три групи. До першої з них (179 фр.) належать фрагменти посуду, виготовленого з глини з грубими домішками трави та піску з включенням зерен товченого кварцу. Зовнішня і внутрішня поверхні черепків заглажені, сіро-коричневого кольору. На поверхні - сліди від вигорілої крупноволокнистої рослинної домішки. Товщина стінок - 0,5-1,0 см. Кераміка дрібнофрагментована, тому кількість посудин, від яких вона походить, важко встановити.

Реконструюється форма малопрофільованого широкогорлого горщика. Близько 28 % фрагментів цієї кераміки орнаментовано. Орнамент переважно лінійно-проглажений, у тому числі коса сітка (рис. 4, 3, 7, 8), горизонтальні, вертикальні та наскісні лінії (рис. 4, 1, 4) та скоби (рис. 4, 6). Бачимо також поєднання горизонтальних і косих ліній (рис. 4, 4) та композицію з хвилястих та прямих ліній (рис. 4, 2). Виявлено уламок верхньої частини посудини з косими насічками по зрізу вінець (рис. 4, 1). В одному випадку невеликий уламок стінки посудини прикрашено підтрикутними наколами (рис. 4, 5).

Кераміка другої групи (8 фр.) виготовлена з домішками піску та зерен товченого кварцу. Поверхня посуду заглажена, сіро-коричневого кольору. Товщина стінок - 0,5-0,7 см. Орнамент лінійно-проглажений. Це горизонтальна ялинка (рис. 4, 9, 10) та хвиляста лінія (рис. 4, 11). Виявлено фрагмент денця від круглодонного горщика (рис. 4, 12).

Кераміка третьої групи (3 фр.) виготовлена з домішками дрібного піску, тонких рослинних волокон та графіту. Поверхня сірого сріблястого кольору. Товщина стінок - 0,5-0,8 см. Орнаментация - косі проглажені лінії (рис. 4, 13).

Усі три групи кераміки належать до буго-дністровської культури. З них перші дві стосу-

ються її раннього періоду, характерними ознаками якого є, зокрема, груба рослинна домішка, гостродонність та круглодонність посуду, абсолютна перевага лінійно-проглаженого та відсутність гребінцевого орнаменту.

Натомість кераміка третьої групи типологічно належить до савранської кераміки й може бути датована пізнім періодом буго-дністровської культури (далі - БДК). Очевидно, це пізніша домішка, оскільки всі три уламки цього посуду знайдено в одному місці (кв. 5Б).

Кераміку культури лінійно-стрічкової кераміки (далі - ЛСК) представлено двома уламками від однієї посудини. Вони виготовлені з добре вимішаної глиняної маси, що не містить видимих домішок. Зовнішня і внутрішня поверхні заглажені. Фрагменти сірого кольору з підлощеною поверхнею, орнаментованою дугоподібними композиціями з овальними ямками (рис. 4, 14).

Знайдено три невиразні фрагменти кераміки культури Трипілля, а також 48 дрібних фрагментів ліпної кераміки доби раннього заліза.

Фауна

У культурному шарі пам'ятки знайдено не дуже численні фауністичні рештки, переважна більшість яких пов'язана з ранньонеолітичним поселенням. За визначенням О. П. Журавльова, остеологічні матеріали з розкопу 1 являють собою типові кухонні рештки, на що вказує подрібненість кісток. Знайдено кістки як диких, так і свійських тварин. Дикі тварини представлено рештками кількох оленів звичайних, косуль, бобрів, поодинокими кістками кабана, зайця, лисиці. Домашні тварини представлено кістками кількох особин дрібної та великої рогатої худоби, кісткою собаки. Рештки кількох особин коня не дали змогу визначити, був цей кінь domestикованим чи диким. Відсутність кісток домашньої свині як індикатора осілого способу життя може пояснюватися малою вибіркою фауни. Можливо, останнім пояснюється відсутність кісток домашніх тварин у нижніх шарах пам'ятки з глибини 0,5 м, де фауністичних решток менше, ніж у верхніх горизонтах. Тим більше, що у нижніх шарах сусіднього розкопу № 2 стоянки було знайдено кістки domestикованих тварин (бик).

Висновки польових досліджень

Добутий у розкопі 1 стоянки Добрянки 3 археологічний матеріал аналогічний матеріалам зі стоянок Добрянки 1 та 2. Переважна більшість крем'яних виробів типологічно належить до кукрецької культури, що проявляється у виразній серії олівцеподібних нуклеусів для отримання правиль-

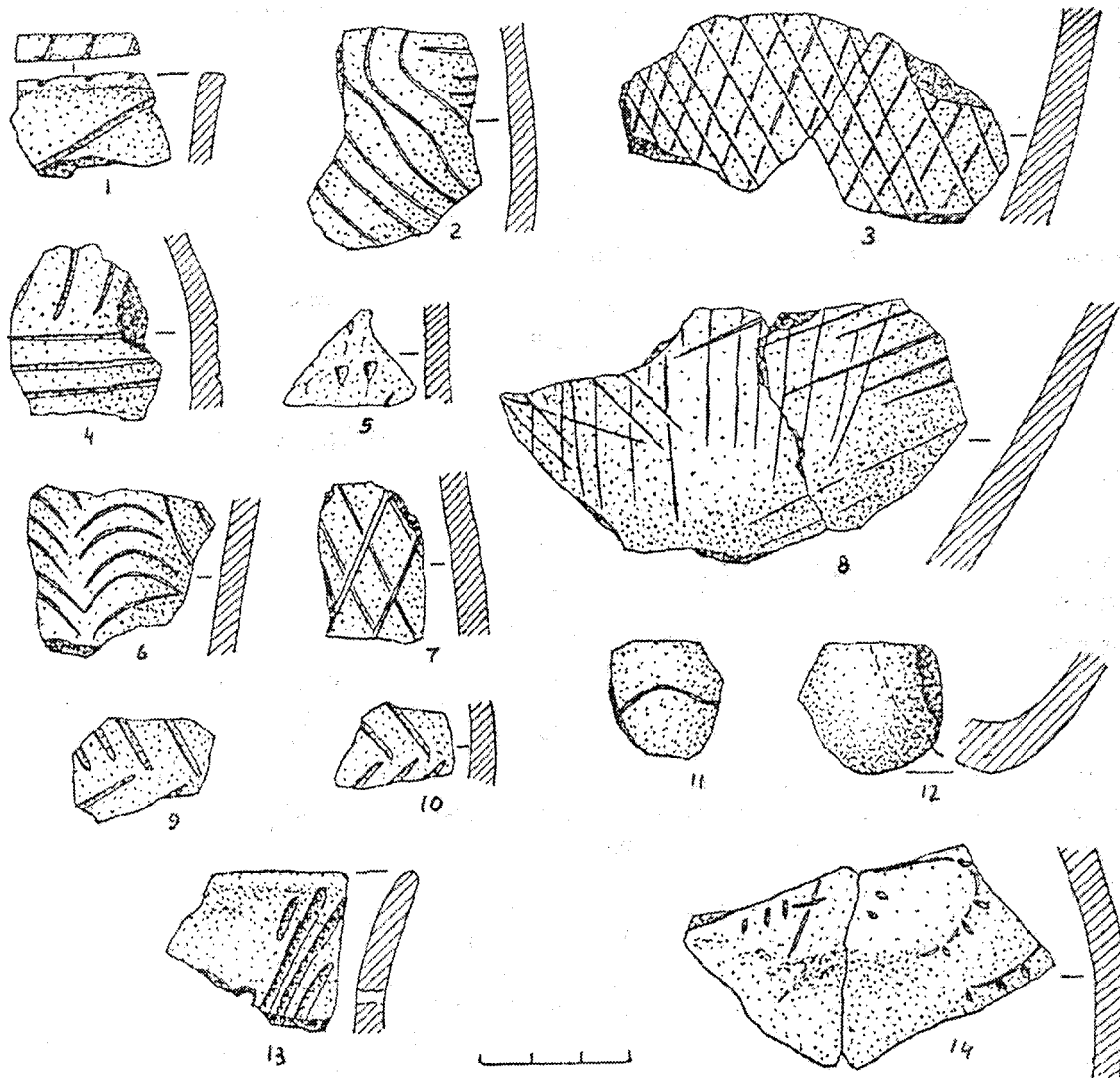

Рис. 4. Добрянки 3, розкоп 1. Кераміка буго-дністровської (1-13) та лінійно-стрічкової культур

них мікроплатівок, наявності типових кукрецьких вкладенів, різців кукрецького типу, характерних мікроплатівок з притупленим краєм, в тому числі й абузівського вістря, фатьмакобинських вістер, високої форми округлих скребачок на відщепках тощо. Наявність у складі мікролітичного набору Добрянки 3 середньовисоких трапецій та поодиноких сплюснених нуклеусів для пластин свідчить, що він зазнав неолітизуючого впливу буго-дністровської культури. Через це крем'яний комплекс Добрянки 3 має прямі аналоги в ранньонеолітичних комплексах Південного Бугу, таких як Печера, Сокильці, Гайворон-Поліжок, Мельнична Круча та Базьків Острів, і відрізняється від них хіба що архаїчнішим виглядом скребачок, наявністю абузівського вістря, менш значною роллю сплюснених нуклеусів для пластин.

З цим кременем, очевидно, співвідноситься й основна маса кераміки, виготовлена з грубими

домішками трави, піску та жорстви, яка за складом формових мас та орнаментациєю також датується раннім періодом БДК. За цими ознаками кераміка Добрянки 3 має численні аналогії серед ранньонеолітичних комплексів Південного Бугу (Базьків Острів, Митьків Острів, Сокильці 2 та 6, Печера) та Дністра (Сороки 1, шар 1, горизонт Б та Сороки 3). Ці пам'ятки В. Даниленко відносив до скибінецької, соколицької та печерської фаз, В. Маркевич - до другої та третьої фаз розвитку БДК Дністра.

Матеріали Добрянки 3 продатовані за С-14 останньою третьою VII тис. В. С. (табл. 2). Три дати отримано за кісткою, ще три - за органічними рештками у неолітичній кераміці з розкопу 1 Добрянки 3.

Наявність у шарі кількох уламків кераміки савранського типу та, очевидно, імпортової кераміки КЛСК, свідчить про невелику пізньонеолі-

Таблиця 2. Радіокарбонові дати пам'яток кінця мезоліту та раннього неоліту

Стоянка	Дата		Автор
Гребеники та їх аналоги			
Мирне	Ле 1648	7200 ± 80 В. Р.	Зайцева, 1997, с. 126
Гіржеве	Ле 1703	7050 ± 60 В. Р.	Зайцева, 1997, с. 126
Гіржеве	Ki 11239	7200 ± 220 В. Р.	За В. О. Маньком
Гіржеве	Ki 11240	7390 ± 100 В. Р.	За В. О. Маньком
Гіржеве	Ki 11241	7280 ± 170 В. Р.	За В. О. Маньком
Сороки 2	Bln 588	7515 ± 120 В. Р.	Timofeev at al, 2000, p. 47
Сороки 2	Bln 587	7420 ± 80 В. Р.	Timofeev at al, 2000, p. 47
Матвіїв Курган 1	Gr 7199	7505 ± 210 В. Р.	Крижевская, 2002, с. 114
Матвіїв Курган 1	Ле 1217	7180 ± 78 В. Р.	Крижевская, 2002, с. 114
Ранні буго-дністровські пам'ятки			
Добрянка 3	Ki 11105	7400 ± 130 В. Р.	[Залізняк, Манько, 2004]
Добрянка 3	Ki 11104	7320 ± 130 В. Р.	[Залізняк, Манько, 2004]
Добрянка 3	Ki 11103	7030 ± 120 В. Р.	[Залізняк, Манько, 2004]
Добрянка 3	Ki 11108	7260 ± 170 В. Р.	[Залізняк, Манько, 2004]
Добрянка 3	Ki 11106	7070 ± 150 В. Р.	[Залізняк, Манько, 2004]
Добрянка 3	Ki 11107	7050 ± 160 В. Р.	[Залізняк, Манько, 2 004]
Заньківці 2, н. ш.	Ki 6694	7540 ± 65 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Сокільці 2, н. ш.	Ki 6697	7440 ± 60 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Сокільці 2, н. ш.	Ki 6698	7405 ± 55 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Сокільці 1, н. ш.	Ki 8165	7260 ± 80 В. Р.	[Котова, 2002, с.103]
Базьків острів, н. ш.	Ki 8166	7410 ± 65 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Базьків острів, н. ш.	Ki 8167	7270 ± 70 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Базьків острів, н. ш.	Ki 6651	7235 ± 64 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Базьків острів, н. ш.	Ki 6696	7215 ± 55 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Базьків острів, н. ш.	Ki 6652	7160 ± 55 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Митьків острів, н. ш.	Ki 6695	7375 ± 60 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Печера, н. ш.	Ki 6692	7260 ± 70 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Печера, н. ш.	Ki 6693	7305 ± 50 В. Р.	[Telegin et al, 2000]
Печера, н. ш.	Ki 8164	7205 ± 70 В. Р.	[Котова, 2002, с.103]

тичну домішку. Незначний пізньонеолітичний компонент, мабуть, наявний і серед крем'яного інвентаря. Можливо, це деякі кінцеві та стрільчастої форми скребачки з досить пологою ретушшю та окремі середньоширокі ножеподібні платівки з ретушшю.

Стоянку відвідували і в пізніші часи, свідченням чого є маловиразні фрагменти кераміки трипільської культури та ранньозалізного часу.

Проблема гомогенності матеріалів Добрянки

Із самого початку дослідження Добрянки деякі скептики стверджували, що неолітична

кераміка і трапеції є пізньою механічною домішкою до основного кукрецького комплексу пам'ятки, який датується мезолітом. Добути на Добрянці 3 протягом 2004 р. ще два аналогічні Добрянці 1 комплекси свідчать про гомогенність сполучення кукрецького кременю з правильними трапеціями гребениківського типу та керамікою ранньої, печерської фази БДК.

Протягом усіх років дослідження пам'яток біля с. Добрянки ретельно вивчалися культурний шар та глибини залягання матеріалів з метою виявити якісь закономірності стратиграфічного розподілу різних типів виробів. У різних горизонтах неолітичного культурного шару матеріали

виявилися однотипними. Встановлено, що характерні кукрецькі речі супроводжувалися трапеціями та неолітичною керамікою без будь-яких слідів стратиграфічного розподілу цих артефактів по різних літологічних шарах. Отже, стратиграфія усіх чотирьох розкопів Добрянки свідчить про відносну гомогенність неолітичного шару.

Зрозуміло, що кукрецька і гребениківська традиції обробки кременю принципово відрізняються як за технологією, так і за походженням. Однак їх поєднання в єдиних комплексах на Добрянці не випадкове. Воно відбиває складний процес неолітизації місцевих кукрецьких мисливців та рибалок під впливом ранньонеолітичної людності з Подунав'я [6]. Факт синхронності добрянських поселень з південними сусідами-гребениківцями (табл. 2), на стоянках яких правильні трапеції є масовим типом мікролітів, робить наявність останніх у добрянських комплексах закономірним явищем.

Іншими словами, неолітична кераміка та правильні трапеції на кукрецьких стоянках біля с. Добрянки з'явилися під час їх функціонування, їх могли залишити носії балкано-дунайських неолітичних традицій, які або були інтегровані в общини кукрецьких аборигенів, або гостювали у місцевих мешканців [7].

Поєднання в одних комплексах місцевих кукрецьких традицій з принесеною з Балкано-Дунайського регіону технікою обробки кременю (сплошені нуклеуси для пластин, правильні трапеції) взагалі типові для фінального мезоліту та раннього неоліту Південно-Західної України. Кукрецькі вироби супроводжуються правильними трапеціями не тільки на Добрянці, а й практично у всіх гребениківських комплексах Одещини та Миколаївщині (окрім Гіржевого), на стоянках сурської культури Надпоріжжя з островів Кізлевий, Шулаїв, Сурський, в найдавніших неолітичних комплексах Києво-Черкаського Подніпров'я (Лазарівка, Крушники, Прибір 7а, Велика Андрусівка).

Особливо важливі для культурно-історичної інтерпретації матеріалів з Добрянки їх паралелі в комплексах ранньої (печерської) фази БДК Середнього Побужжя. Наприклад, яскраві аналогії до матеріалів Добрянки бачимо в колекції кременю та кераміки з відомого поселення раннього етапу БДК Печера [8].

Зокрема, в наборі мікролітів з Печери органічно поєднані типові кукрецькі вкладені зі значно більшим за добрянські правильними трапеціями на перерізах середніх та широких пластин. Прямі паралелі існують і серед інших категорій крем'яних виробів та кераміки стоянок. Отже,

постає питання: якщо не ставиться під сумнів гомогенність кукрецького крем'яного комплексу з правильними трапеціями з відомого поселення БДК Печера, то чому такі ж трапеції в аналогічних комплексах з Добрянки дехто вважає пізнішою механічною домішкою? Тим більше, що Печера в цілому синхронна Добрянці 3 і датується близько 6300 ± 100 р. В. С. (табл. 2).

Вузли пам'яток типу добрянського з однотипним археологічним матеріалом типові для первісних суспільств кам'яної доби. Первісні колективи періодично поверталися в одні й ті самі місця своєї общинної території, які у певний сезон року бувають багаті на ті чи інші харчові ресурси. Скупчення однотипних стоянок виникають внаслідок багаторічного функціонування у певній місцевості однієї общини мисливців та збирачів [9], які у даному випадку були знайомі із навичками відтворювального господарства.

Наукова значущість матеріалів з Добрянки в тому, що вони насамперед відбивають початковий етап засвоєння місцевими мисливцями та рибалками Побужжя нових технологій обробки кременю, навичок відтворювального господарства та керамічного виробництва від їх носіїв, які просувалися на Правобережну Україну з Подунав'я. ;

Неолітизація Південно-Західної України

Поширенню неолітичних новацій на південному заході України передувала несподівана і масова поява на Одещині та Миколаївщині численних пам'яток гребениківської культури [10]. Їх розвинутий крем'яний інвентар не має генетичних попередників у Північно-Західному Надчорномор'ї і з'явився у регіоні у цілком сформованому стані. Крем'яним виробам гребениківської культури властива досконала техніка відтискування правильних пластин зі сплоснених нуклеусів, численні трапеції. Відсутність кераміки при властивій пізнішим неолітичним пам'яткам відтискувальній техніці обробки кременю дала підстави називати мезолітичну за формальним показником гребениківську культуру прото-неолітичною [11].

Типологія та технологія гребениківських крем'яних виробів має прямі паралелі в докерамічному та ранньокерамічному неоліті Балкан та Подунав'я (Протосескло, Аргіса, Криш, Старчево, Куйна Туркулуї). Це стало підставою для висновку, що властива Гребеникам протонеолітична техніка обробки кременю у пізньому мезоліті була принесена в Україну з Балкано-Дунайського регіону [12]. Саме тут на початку неоліту мігранти з Близького Сходу запровадили відтиску-

вальну техніку кременеобробки, органічним елементом якої є гребениківські трапеції. Тому її найдавніші прояви наявні в докерамічному неоліті Фессалії - Аргіса, Протосескля, Неа Нікомедія. Ще до поширення кераміки ця технологія досягла Подунав'я (Лепинський Вир), території Румунії (Рилічені, Ізвор, Лапош), Подністров'я (Сороки, докерамічні шари). Вона ж властива ранньокерамічному неоліту Балкано-Дунайського регіону, представленим культурами другої половини VII - початку VI тис. В. С. Криш, Старчево, Кереш, Караново.

Археологічним відповідником згаданих протонеолітичних мігрантів з Подунав'я в Україну є безкерамічна гребениківська культура Одещини [13], крем'яний інвентар якої є типовим прикладом відтискувальної техніки обробки кременю неоліту Балкан та Подунав'я. Хоча найдавніші пам'ятки з кременем гребениківського типу (Сороки 2, нижній шар, Матвіїв Курган 1) датовані близько 7500 р. тому, більшість гребениківських стоянок, імовірно, існували у другій половині VII тис. В. Р. (табл. 2).

Картографування стоянок з кременем гребениківського типу свідчить про потужну міграцію цього населення з Подунав'я через Північно-Західне Надчорномор'я у басейн Південного Бугу, далі - у Надпоріжжя і навіть у Надазов'я (Кам'яна Могила 3 на р. Молочній, Матвіїв Курган під Таганрогом). Її наслідком стало поширення прогресивної протонеолітичної техніки відтискувальної обробки кременю серед мезолітичних мисливців та рибалок Південно-Західної України.

Гребениківські мігранти відкрили шлях новим хвилям неолітичних переселенців з Подунав'я на Правобережну Україну, що врешті-решт призвело до неолітизації регіону. Йдеться про носіїв культурних традицій Протокриш та Криш другої половини VII - початку VI тис. В. С., лінійно-стрічкової кераміки (ЛСК) середини VI тис. В.С., Кукутені-Трипілля кінця VI тис. В. С. Просуванню ранніх землеробів у Південно-Західну Україну сприяв м'який і вологий клімат атлантичного періоду голоцену.

Започаткована гребениківцями неолітизація Правобережної України відбувалася за своєрідним принципом доміно. Кожна наступна хвиля неолітичних переселенців з Подунав'я виштовхувала попередню далі на північний схід. Неолітичні прибульці передавали навички відтворювального господарства та керамічного виробництва мезолітичним аборигенам, з якими контактували на колонізованих землях. Останні під тиском з південного заходу переселялися далі

у північно-східному напрямку, несучи неолітичні новації автохтонам Подніпров'я та Полісся.

Зокрема, мисливці та рибалки кукрецької культури басейну Південного Бугу у другій половині VII тис. В. С. перебрали від гребениківських та критських переселенців з Подністров'я неолітичну відтискувальну техніку обробки кременю, перші навички керамічного виробництва, землеробства та скотарства. Внаслідок синтезу місцевих кукрецьких та принесених з південного заходу неолітичних традицій постала синкретична БДК, ранні пам'ятки якої синхронні гребениківським (табл. 2).

Процес неолітизації мезолітичних автохтонів Буго-Дніпровського межиріччя останнім часом простежено на матеріалах стоянок Добрянки 1, 2, 3 на р. Чорний Тікич. Вони являють собою типові для місцевого мезоліту крем'яні комплекси кукрецької культури, що містять виразну серію правильних трапецій гребениківського типу, архаїчну кераміку з елементами декору культури Криш Молдови, а також кістки оленів, косуль, коней, дрібної та великої рогатої худоби. Як зазначалося, матеріали Добрянки 3 продатовані за C-14 останньою третинною VII тис. В. С. (табл. 2), тобто синхронні ранній печерській фазі БДК.

Як вже зазначалося, синтез місцевого кукрецького кременю з крем'яною технологією балкано-дунайського походження (правильні трапеції, сплюснені нуклеуси для регулярних пластин) подібний до добрянського, розпочався ще в середині VII тис. В. С. на Одещині. Тут гребениківські протонеолітичні мігранти з Подунав'я почали контактувати з аборигенами-кукрекцями. Наслідком цих контактів є постійна кукрецька домішка (вкладні, мікропластини з притупленим краєм, олівцеподібні нуклеуси) у всіх відомих гребениківських комплексах. Аналогічне поєднання різних традицій обробки кременю відмічене і на пам'ятках ранньої печерської фази БДК Побужжя [14]. Зокрема, в колекції із стоянки Печера так само, як і в колекціях з Добрянки, типовий кукрецький кремій поєднаний з гребениківськими трапеціями та однобічними нуклеусами, архаїчною керамікою з критським орнаментом.

Такий синтезований кукрецько-гребениківський інвентар мігранти з Побужжя принесли на початку самчинського етапу БДК (поч. VI тис. В. С.) у Черкаське та Київське Подніпров'я. Тому найдавнішим неолітичним пам'яткам Середнього Подніпров'я від Чорнобиля до Кременчука (Лазарівка, Крушники, Прибір 7а, Велика Андрусівка тощо) властивий кукрецький кремій з правильними трапеціями та кераміка з самчинсь-

ким декором - хрестоподібні лінійні композиції, ряди наколів протягнутою гребінкою тощо [15].

Протягом VI тис. В. С. буго-дністровська людність була остаточно витіснена з Побужжя новими хвилями неолітичних мігрантів з Подністров'я (культури ЛСК, Кукутені-Трипілля) у Середнє Подніпров'я та Київське Полісся, де вплинула на формування дніпро-донецької та німанської неолітичних культур.

Отже, дані археології та радіокарбонowego аналізу свідчать, що спочатку в середині VII тис. В. С. неолітизація сягнула Подністров'я (Сороки 2, нижній шар). Найдавніші неолітичні пам'ятки на Бузі печерської фази БДК датуються на

кілька століть пізніше. Судячи з найдавнішої кераміки Середнього Подніпров'я на самчинській фазі БДК (Лазарівка, Крушники, Прибір 7а), неолітичні переселенці з південного заходу досягли Черкаського та Київського Подніпров'я вже у першій половині VI тис. В. С. Саме це населення відіграло провідну роль у формуванні ранніх дніпро-донецьких пам'яток Середнього Подніпров'я [16].

Про цей масштабний процес неолітизації Правобережної України балкано-дунайськими переселенцями свідчать матеріали ранньонеолітичних стоянок біля с. Добрянки на Черкащині.

1. Степанчук В. М. Новые памятники мезолитического времени на юге Черкасской области // Археологічні відкриття в Україні 1994-1996,- К., 2000.- С. 145, 146.
2. Залізник Л. Л. Дослідження кукрецької стоянки Добрянки на Черкащині // Археологічні дослідження в Україні 2001 р.- К., 2002.- С. 123-126.
3. Залізник Л. Л., Манько В. О. Стоянки біля с. Добрянки на р. Тікич та деякі проблеми неолітизації Середнього Подніпров'я//Кам'яна доба України.-К.: Шлях, 2004.- Вип. 5,- С. 137-168.
4. Залізник Л. Л., Товкайло М. Т., Манько В. О., Журавльов О. П. Стоянка Добрянки 3 та її місце в неоліті Буго-Дніпровського межиріччя II Кам'яна доба України.- Вип. 6.- К.: Шлях, 2005.
5. Залізник Л. Л., Манько В. О. Стоянки біля с. Добрянки...
6. Залізник Л. Л., Манько В. О. Стоянки біля с. Добрянки...; Залізник Л. Л., Товкайло М. Т., Манько В. О., Журавльов О. П. Стоянка Добрянки 3...
7. Там само.
8. Даниленко В. Н. Неолит Украины.- К., 1969.- 258 с.
9. Залізник Л. Л. Закономірності розміщення стоянок кам'яного віку II Археологія.- № 2.- 1989.- С. 11-20.
10. Станка В. Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья,- К., 1982.- 173 с. Залізник Л. Л. Передісторія України X-V тис. до н. е.- К., 1998.-307 с.
11. Залізник Л. Л. Пізній мезоліт України II Археологія.- 1995,- №4.- С. 6.
12. Залізник Л. Л. Пізній мезоліт...- С. 6; Залізник Л. Л. Передісторія України...-С. 183.
13. Там само.
14. Даниленко В. Н. Неолит Украины...- С. 109, рис. 21, 81, 126.
15. Залізник Л. Л. О влиянии северопричерноморской кукрецькой мезолитической культуры на мезолит Полесья // Памятники древних культур Северного Причерноморья- К.: Наукова думка, 1979.- С. 5-14; Залізник Л. Л. Передісторія України...- С. 131-134; Залізник Л. Л., Манько В. О. Стоянки біля с. Добрянки...
16. Залізник Л. Л., Манько В. О. Стоянки біля с. Добрянки...

L. Zaliznyak, M. Tovkailo, Yu. Kukharchuk

THE INVESTIGATION OF THE SITES NEAR DOBRYANKA VILLAGE, CHERKASY REGION BY ARCHAEOLOGY EXPEDITION OF KYIV-MOHILA ACADEMY IN 2001, 2003, 2004

The article is devoted to publication, cultural and historical interpretations of the early Neolithic materials, which had been received by excavations of the sites near Dobryanka village by Kyiv-Mohila Academy archaeology expedition during 2001, 2003, 2004 years.